

PÉNTEK JÁNOS

1.

Romániai viszonylatban, és így saját szakmai (kutatási és intézményszervezési) munkámban a szinte paradigmaváltásnak tekinthető nagy átalakulás a rendszerváltás előtti időszakhoz viszonyítva következett be. Ebben a tekintetben a leglényegesebb, hogy felszabadultak korábbi, tabunak számító témák, szakterületek, és hogy nemzetközi szinten is a múlt század utolsó évtizedében következett be például a szociolingvisztika és a nyelvpolitika mint alkalmazott nyelvészeti diszciplína erőteljes kibontakozása. Tulajdonképpen a kisebbségkutatás egésze tabunak számított 1990 előtt, a nyolcvanas években már a nyelvészetnek olyan hagyományos témái is, mint a kontaktológia vagy a nyelvföldrajz. Elég talán csak arra utalnom, hogy egyetlen olyan nyelvatlaszt sem lehetett publikálni a romániai magyar nyelvjárásokról, amelyek a háborút követő két évtizedben a kolozsvári nyelvészeti iskola legfontosabb vállalkozásai voltak. Az utolsó években megfeneklett az *Erdélyi magyar szótörténeti tár* kiadása is, nem is beszélve arról, hogy a *csángó* mint szó is tiltás alá került.

Ami az ezt követő két évtizedes időszakot illeti: közös Kárpát-medencei kutatásaink és vitáink nyomán ma másképpen ítéljük meg, árnyaltabban látjuk a nyelv és a kisebbségi nyelvváltozatok státusával és presztízsével kapcsolatos kérdéseket, a kisebbségi nyelvváltozatok jellemzőit, ezekben a nyelvváltozatokban a kontaktusjelenségeket. A két-nyelvűség-kutatásoknak megvan az az eredményük, hogy másképpen ítélhető meg, értékelhető maga a kétnyelvűség, amely típusától függően lehet előnyös vagy hátrányos.

Meddőnek bizonyult az a fajta megközelítés, amely a nyelvet önmagában óvta és féltette, és nem volt tekintettel arra, hogy a nyelv megtartása, illetőleg a nyelvcsera a nyelvhasználattal van összefüggésben, a nyelvet használó közösségekkel. Számukra viszont a nyelv messze túlnó a gyakorlati hasznosságon: a Kárpát-medencei magyarság számára, különösen a külső régiókban, az identitás legfőbb eleme, egyetlen közös eleme.

Más tartalommal telítődött a nyelvi norma fogalma, noha ennek megítélésében még nincs meg a kellő higgadság, és nem csak a helyi kutatások, viták témája. A normapluralizmussal függ össze a nyelvváltozatok viszonyának újraértelmezése, az anyaország és a külső régiók nyelvváltozatai közötti viszony újraértelmezése, a *közmagyar* változat, az ezzel kapcsolatos kodifikációs feladatok megítélése. Ennek fontos része

a közös korpuszépítés és a „határtalanítás” programjával összefüggő közös kutatás és adatbázis a *Termini* hálózat keretében. A kutatásnak új területe van kibontakozóban a Kárpát-medencei szinten integrált geolingvisztikai kutatásokkal és adatbázisokkal.

Fontos felismerések fűződnek a nyelvi folyamatok dinamikájához: a belső nyelvváltozatok tekintetében a kiterjedt mobilitás és kommunikáció, valamint a nyelvi tervezés is hozzájárult ahhoz, hogy az előző századra jellemző divergens irányú változást a konvergencia váltotta föl. Nem változott viszont a környező nyelvek expanziója térben és a beszélők számában a magyar rovására, amelyre továbbra is a regresszió a jellemző. A kutatások feltárták azokat a tényezőket, amelyeknek kulcsszerepük van a nyelvmegtartásban, illetőleg a nyelvcsereben, és azt is, milyen mértékben befolyásolja a nyelvcsere az asszimilációt. Egyik ilyen kulcstényező az oktatás. Ebben a tekintetben annál a felismerésnél tartunk, hogy nincs igazán hatékony modellje a kisebbségi oktatásnak, a kétnyelvű oktatásnak, és ennek legfőbb oka, hogy a meglévő oktatási rendszereket, tartalmakat nem a kisebbségi közösségek határozzák meg, így nem az ő érdekeiket szolgálják. De jelenlegi állapotában sem vitatható el, hogy az anyanyelvi oktatásnak nemcsak a nyelv- és identitás megtartásban van fontos szerepe, de a megismerésben, a hatékony ismeretszerzésben is, és az, hogy ez a megalapozója az anyanyelv-dominanciájú kétnyelvűségnek.

Elvileg, elméletileg fontos volt a mi környezetünkben is a nyelv társadalmi dimenziójának felismerése, módszertanilag a szociológia sok újat hozott. Úgy érzem azonban, hogy a szociológia, a szociolingvisztika is lehet steril és manipulatív, ha nem humánus is egyben, ha hiányzik belőle a nyelvet használó, identitásukat erre építő közösségek és a beszélő ember empatikus megközelítése.

2.

Saját kutatásaimnak megvolt a két és fél évtizedes előzménye a rendszerváltás előtti korszakból. Ebben benne volt a nyelvi kontaktus vizsgálata is mint kutatási téma, erről publikációim is voltak, hasonlóképpen az erdélyi regionális nyelvváltozatokról és néprajzi tájegységekről. Elméleti és gyakorlati vonatkozásban korábban is foglalkoztam az anyanyelvi oktatással és az anyanyelv oktatásával. Elméletibb szinten mindezt egyetemi előadásaimban is érintettem.

A kilencvenes évek elejétől saját kutatásaimban inkább a folyamatos-ságot, a következetességet érzékelem. A „saját kutatás” olyan értelemben átalakult, hogy egyre kevésbé volt igazán „saját”, azaz egyszemélyes, egyre inkább közös kutatás részévé vált, egyre nagyobb szerephez jutott benne a tőlem korábban sem idegen csapatmunka. Ennek szűkebb köre a tanszéki csapatmunka, a magiszteri és a doktori hallgatókkal közösen végzett kutatások. Ennek aztán még szelesebb kerete volt az egyre szorosabbá váló közös Kárpát-medencei kutatás, majd 2001-től ennek intézményesülése, hálózattá szerveződése. Az említett szociolingvisztikai diszciplináris keretben előbb korábbi kontaktusnyelvészeti kutatásaink eredményeiből közöltem olyan vonatkozásokat, amelyeket 1990 előtt nem lehetett (regionális megoszlás, nyelvi és kulturális kontaktusok összefüggése, szemantikai vonatkozások), majd következtek a két-nyelvűség-vizsgálatok, a magyar nyelv és a kisebbségi változatok státusát meghatározó nyelvjogi szabályozások, ill. ezek érvényesülése, a presztízs és az attitűd kérdései, majd az oktatás jogi, strukturális és tartalmi vonatkozásainak vizsgálata (nem függetlenül attól, hogy egyik alapítója voltam és kuratóriumi elnöke vagyok a Tankönyvtanácsnak). Kollégáim folyamatos moldvai terepmunkája is ösztönzött, hogy a Moldvai csángó nyelvjárás atlaszának kiadása után, a tanszék korábbi archív anyaga és frissebb gyűjtések alapján elkezdjem a moldvai magyar nyelv szótárának szerkesztését (szintén csapatmunkában). Ennek az egyre inkább apadó külső nyelvszigetnek az eredete és belső megoszlása is egyre világosabb a nyelvi tények alapján: túlnyomó része székely eredetű és jellegű, legarchaikusabb része a ma Mezőségnek nevezett Maros mentéről származik, annak nyelvi jegyeit mutatja. Ez a mostani munkám összefügg azzal is, hogy a nyelvi folyamatok tekintetében egyre tanulságosabbnak ítélem meg a szórványok és a nyelv(járás)szigetek vizsgálatát. Örülök annak, hogy ezt a fiatalok közül is egyre többen felismerik.

3.

Amit erről mondhatok, annak saját szakmai tájékozottságomban nincs kellő elméleti háttere, sokkal inkább a kutatásaimmal (is) kapcsolatos empíriákra és tapasztalatokra épül, és ezért bizonyára nem sokban különbözik a laikus megközelítéstől.

Ami történt, sokakat meglepett, pedig természetes következménye volt mind az internacionalista ideológia csődjének, mind a kisebb-nagyobb gyarmatbirodalmak felbomlásának. A kelet-közép-európai

államok a Szovjetunió belső gyarmatai voltak, a volt Jugoszlávia is ilyen gyarmati rendszer volt, de a magyar régiók is gyarmatihoz hasonló státusba kerültek az utódállamokban. A korábbi elfojtás után természetesen értékelődnek föl a nemzeti azonosságok. A mostani időszakban további két tényező táplálja folyamatosan az ehhez fűződő érzéseket, elvárásokat és törekvéseket, az alapvetően védekező, defenzív identitást: a nemzetállami beidegződések, a legelemibb autonómiaigényekkel szembeni ellenkezések és a globalizációs folyamatok világszinten. Az talán még most, közel egy évszázados tapasztalat nyomán sem kellőképpen világos mindenki számára, hogy kisebbségi helyzetben a nemzeti azonosság vállalhatósága és vállalása azonos azzal, hogy az ember kellő méltósággal élheti meg a maga életét és közössége sorsát, kellő méltósággal vállalhatja és használhatja anyanyelvét.

4.

Ha nem következik be semmilyen drámai változás a külső körülményekben, és a folyamatok nem merevednek elfogadhatatlan állapottá (mint ahogy a múlt század második felében voltunk), akkor továbbra is kulcskérdés lesz a nyelvi, nyelvhasználati jogok körének szélesítése és jogi kodifikálása, az attitűd a nyelvválasztásban. Ezek a nyelv státusát meghatározó alapvető tényezők. A nyelvek és a nyelvi közösségek viszonyában kulcskérdés lehet a regresszió és az expanzió, a befogadás és az elutasítás.

A nyelvi állomány vonatkozásában bizonyára továbbra is aktuális lesz a standard és a szubstandard nyelvváltozatok, a magyarországi és a külső régiók nyelvváltozatainak viszonya, a közelítés és a határtalanítás, a kodifikáció nyitottabbá, rugalmasabbá tétele és kiterjesztése földrajzi nevekre is. Ebben fontos szerepe lesz a korpusznyelvészetnek, azoknak az adatbázisoknak, amelyek intézményi és hálózati keretben épültek ki, és bővülnek folyamatosan. Néhány éve új tudományterületként jelent meg a regionális tudomány, témaként a régiókutatás. Ettől függetlenül és ehhez kapcsolódóan is fontossá válik a modern nyelvtechnológiai eszközök használó geolingvisztika.

A regionális kisebbségi kétnyelvűségeket fölértékelik a regionális kapcsolatok a gazdaságban és a kultúrában, és más viszonylatokba helyezi őket a globalizációval együttjáró többnyelvűsödés, a világnyelvek jelenléte. A mai többségi nyelvi dominanciát erősíteni vagy gyengíteni fogja a világnyelvi dominancia. Ezek mind érintik az oktatást is. Az autonómia – amely most inkább politikai kérdésnek tűnik, pedig a nyelvhasználatot

is közvetlenül érinti –, az autonómia lesz a próbája az integráció és/vagy asszimiláció dilemmájának. Ezt úgy értem, hogy a méltóságot biztosító személyi autonómia és a közösség szabad mozgásterét biztosító intézményi és területi autonómia feltétele az integrációnak. Ezek hiányában folytatódik az elzárkózás, az elvándorlás és/vagy az asszimiláció.

5.

Beszélhetünk-e Erdélyben nyelvi tervezésről? Ha igen akkor itt milyen feladatok várnak feltárára, kezelésre? Ha nem, akkor hol tart és mire lehet képes a nyelvművelés? Vágy mesterséges ez az elkülönítés?

Három része van ennek a kérdéskörnek, és ezek egymáshoz kapcsolódnak, részben egymásra épülnek: nyelvi tervezés, nyelvművelés és anyanyelvi mozgalom. Mindhárom jelen van Erdélyben is, noha napjainkban sem a tömegkommunikáció által közvetített nyelvi minták, sem a szakmai törekvések nem regionálisak, nem (csak) erdélyiek. Nem is az elkülönítésükkel van gond, hanem a szembe állításukkal: az természetes, hogy van ilyen elkülönülés műfajban és intézményesen is.

A „klasszikusnak” tekinthető nyelvművelés bizonyos értelemben a múlthoz tartozik, legalábbis Erdélyben. Ami most néhány lap nyelvi rovatában olvasható, vagy rádióban, televízióban követhető, az sokkal inkább a nyelvi műveltséget szolgálja, erősíti a nyelvi tudatosságot. Nem jellemző rá sem a megbélyegzés, sem az egyedül helyesnek vélt „standard”-változatok misztifikálása, nem jellemző rá a túlzott purizmus sem, noha erre mindig joggal érzékenyebbek a kétnyelvű közösségek.

A nyelvi tervezés szakmailag megalapozottan törekszik nyelvstratégiai célok megvalósítására. Ennek most három, intézményesen is összekapcsolt köre van a Kárpát-medencében. A legszélesebb kör a nyelvterület egészének nyelvhasználatát vizsgálja, és azt igyekszik befolyásolni: ennek fontos szakmai intézményei az Akadémia Nyelvtudományi Intézete és a Kisebbségkutató Intézet, valamint a külső régiók kutatóállomásai. A 2. kör az a kutatóállomás-hálózat, amelyet az Akadémia hozott létre a külső régiókban, és pályázati rendszerben támogat (ehhez szorosabban vagy lazábban egyetemi kutatóhelyek is kapcsolódnak). Erdélyben, és ez a mi szűkebb körünk, ennek fő intézménye a kolozsvári és sepsiszentgyörgyi székhelyű kutatóállomás, a Szabó T. Attila Nyelvi Intézet és a kolozsvári egyetemi tanszék, belső és külső munkatársakkal.²² Hasonló célokat követ, és

²² www.sztanyi.ro.

a szakmai háttérrel fontosnak tartja az internetes szerkesztősége és néhány programjában a kolozsvári Kisebbségkutató Intézet.²³

A nyelvi tervezésnek az a része, amelyet státustervezésnek tekintünk, csak kisebb részben valósítható meg szakmai eszközökkel, ami ide tartozik, az a kisebbségpolitika alapvető feladata: a nyelvi, nyelvhasználati jogok körének szélesítése, a magyar anyanyelvű polgárok, önkormányzatok bátorítása, hogy éljenek is ezekkel a jogokkal. A végső cél ebben a tekintetben a magyar nyelv jogi alárendeltségének, bármilyen jellegű korlátozásának megszüntetése, hivatalos státusának kivívása legalább regionálisan (a Székelyföldön). A nyelvészek szakmai hozzájárulása olvasható többek között a Szabó T. Attila Nyelvi Intézet Kiadványai két kötetében, egy, az Akadémiai Kiadónál megjelent német nyelvű kötetben.

Sokkal több és kizárólag szakmai feladatok adódnak a nyelvi állomány tervezésében, a korpusztervezésben. Ennek egyik feladatát úgy lehetne megfogalmazni, hogy a magyar standard vagy a magyar köznyelv közössé tétele (ennek eszköze a több szintű közös korpuszpépítés), ez a célja a „határtalanítás” programjának.²⁴ Ebben egyaránt adódnak nyelvi kodifikációs feladatok, valamint olyan munkálatok, amelyek leépült és szétfejlődött nyelvi regiszterek (pl. szaknyelvi terminológiák) pótlását, gondozását célozzák. Ezt a célt szolgálják például az általunk szerkesztett és kiadott közigazgatási szótárak, az oktatásterminológiai szótár. A napi nyelvi feszültségek is jelzik, hogy Kárpát-medencei szinten mennyire megoldatlan a magyar földrajzi nevek, helységnevek kodifikálása.

Nyelvi tervezési feladat a beszélők nyelvvel szembeni magatartásának javítása, a bátorítás és a tájékoztatás például arról, milyen következményei várhatók annak, hogy a szülő így vagy úgy dönt gyermeke tanulmányválasztásában, iskolaválasztásában.

A magyar közösségek szempontjából kedvezőtlen nyelvi folyamatokat nehéz befolyásolni, és még nehezebb visszafordítani őket. Ilyen „visszafordítási” kísérlet a nyelvi tervezésben a nyelvi revitalizáció: azoknak a speciális oktatása, akik – miután szüleik vagy ők kiestek az anyanyelvből – újra meg szeretnének tanulni magyarul. Gyakorlatilag revitalizációs oktatás folyik Moldvában és több szórványközpontban.

Az anyanyelvi mozgalom szintén kialakította a maga intézményes hálózatát a Kárpát-medencében. Erdélyben ezt a mozgalmat szervezi

---

²³ www.nyelvijogok.ro.

²⁴ Erről és a hálózati munkáról lásd <http://ht.nytud.hu>.

az Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége,²⁵ valamint a Georgius Aranka Társaság, de részt vesz benne minden olyan intézmény, iskola, amely anyanyelvi versenyt, szavalóversenyt, mesemondó-versenyt, nyelvi témájú ünnepi műsorokat szervez. Hozzá tartoznak a mozgalomhoz a szünidei anyanyelvi táborok is. Beszédkörök működnek mindent a Kárpát-medencében, az Implom és a Simonyi helyesírási verseny, a győri Kazinczy-verseny, a sátoraljaújhelyi verseny rendszeres évi seregszemlévé vált. Ebben a mozgalomban az a fontos, hogy ezrével vesznek benne részt fiatalok, kis- és nagyiskolások, és hogy rendezvényeivel regionálisan is jelen van szórványterületeken, szórványcentrumokban is. Erdélyben az AESZ szakmai háttérintézménye a magyar nyelv és irodalom iskolai oktatásának is.

---

²⁵ www.aesz.ro.